

*Бородій І. В.,**аспірантка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України*

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ УЧАСТІ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. У статті розкрито особливості процесуального аспекту участі засекречених осіб у кримінальному провадженні, проаналізовано стан сучасного кримінального процесуального законодавства щодо цього питання та внесено відповідні пропозиції щодо наявних недоліків. Зазначено, що кримінальне процесуальне законодавство надає слідчому (дознавачу) змогу зберегти в таємниці дані про особу потерпілого або свідка в процесі проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, які передбачають їхню участь. Найбільш часто рішення приховати анкетні дані слідчий приймає перед допитом, оскільки саме в процесі його проведення від свідків і потерпілих надходить значна частина відомостей про кримінальне правопорушення. Акцентовано увагу на тому, що незважаючи на те, що вигадане ім'я – найбільш поширена форма псевдоніма, вона все ж не забезпечує повної безпеки: зберігається нехай і малоімовірна, але можливість збігу зі справжніми персональними даними іншого реального громадянина. Використання псевдоніма ідентифікаційного номери може викликати труднощі в запам'ятовуванні учасниками судового розгляду, внести плутанину і, як наслідок, спричинити помилки в процесуальних документах. Вказано, що значна проблема реалізації розглянутого заходу безпеки пов'язана з небезпекою витоку відомостей про засекречену особу, що виникає в разі неналежного зберігання матеріалів, що містять постанову та анкетні дані учасника процесу, а також отримання доступу до них третіх осіб. Наголошено, що нині відсутній єдиний підхід до оформлення та зберігання матеріалів із постановою про збереження в таємниці даних про особу учасників процесу. Підтримана позиція вчених щодо фіксації даних про захищених осіб на спеціальних картках, які варто зберігати окремо від кримінального провадження. Право знайомитися з відомостями, занесеними до них, має належати тільки прокурору і судді, який буде розглядати цю кримінальну справу. У разі виникнення в обвинуваченого або його захисника сумнівів у реальності засекреченої особи вони мають право клопотати перед зазначеними особами про перевірку існування засекреченого свідка або потерпілого, а також про підтвердження останніми своїх показань, що містяться в протоколах допитів. Зроблено висновок, що конверт, що містить відомості про захищену особу, має бути виготовлений із темного непрозорого матеріалу, оскільки на практиці мали місце випадки, коли підозрювані і захисники намагалися переглянути вміст конверта за допомогою світла.

Ключові слова: кримінальне провадження, заходи безпеки, свідки, засекречені особи.

Постановка проблеми. Спричинення посткримінального впливу на учасників кримінального провадження можливе на будь-якій із його стадій, але найбільший масштаб воно набуває

на стадії досудового розслідування, в тому числі на етапі ознайомлення підозрюваних із матеріалами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України. Інтенсифікація протиправного впливу на цій стадії пояснюється тим, що саме в процесі досудового розслідування формулюються обсяг і межі обвинувачення, а також дається попередня оцінка винуватості підозрюваних осіб.

Кримінальне процесуальне законодавство надає слідчому (дознавачу) змогу зберегти в таємниці дані про особу потерпілого або свідка в процесі проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, які передбачають їхню участь. Найчастіше рішення приховати анкетні дані слідчий приймає перед допитом, оскільки саме в процесі його проведення від свідків і потерпілих надходить значна частина відомостей про кримінальне правопорушення. Забезпечення реальної безпеки при збереженні в таємниці даних про особу учасників кримінального провадження досягається шляхом застосування нестандартної тактики допиту та особливого способу викладу показань у протоколі, оскільки, навіть якщо реальні анкетні дані вилучено з протоколу, підозрюваний може впізнати потерпілого (свідка), прочитавши текст його показань, за такими ознаками:

1) стиль викладу (багатий/стилий словниковий запас, характерні для цієї особи висловлювання і звернення мови, типові слова, побудова фраз тощо). Показання допитуваної особи записуються від першої особи і, за можливості, дослівно. Допитуваний під час опису події кримінального правопорушення може вживати специфічні слова і характерні вирази, за якими його можна ідентифікувати. З цієї причини слідчому варто запропонувати засекреченому свідкові (потерпілому) викладати свої показання стисло, сухо і абстрактно, без зайвих деталей. В.М. Мешков наводить вдалий приклад такого формулювання: «Я підтверджую факт участі грн. Н. у вбивстві. Він дійсно завдав низку ударів ножом, від яких потерпілий помер. Все це відбувалося на моїх очах» [1, с. 136]. Записуючи текст показань, слідчий має упевнитися, що в них не міститься ніяких конкретних відомостей, що дають змогу встановити особисті стосунки, що пов'язують засекречену особу, вбивцю і жертву. Слід також уникати вказівки на просторові та тимчасові характеристики, здатні видати місцезнаходження допитуваного в момент вчинення кримінального правопорушення;

2) відомості, які можуть бути відомі вузькому колу осіб. Засекречена особа може виявитися носієм інформації обмеженого доступу, що підвищує ймовірність її впізнання підозрюваним і робить вразливим для протиправного впливу. Так, адвокат А. Гламаздіна зазначає: «У моїй практиці було кілька кримінальних справ економічної спрямованості, в яких засе-

кречувалися анкетні дані свідків. Але від цього правоохоронні органи не отримали належного ефекту: в показаннях свідків містилася інформація, доступ до якої в компанії був обмежений. Відповідно, всім було очевидно, хто ці свідки» [2];

3) вказівка на джерело інформації (в тому числі на конкретних осіб) або на місце і час отримання відомостей.

Викладене показує, що реальна безпека учасника процесу не може бути забезпечена без процедури знеособлення тексту показань. Інакше застосування заходів безпеки залишиться лише формальністю.

Згідно з дослідженнями О.Б. Соколова, С.А. Табакова, захід безпеки у вигляді збереження в таємниці даних про особу застосовується у 91,5% випадків щодо свідків [3, с. 63], і це, насамперед, свідки з боку обвинувачення. Разом із тим КПК не містить заборону і на збереження в таємниці даних про особу свідків зі сторони захисту. Потреба засекречення свідка зі сторони захисту, який обґрунтовано побоюється за свою безпеку, може виникнути, якщо його допит проводиться слідчим за клопотанням підозрюваного або захисника.

Погоджуючись із думкою, висловленою М.О. Баєвим і О.Я. Баєвим, ми вважаємо, що в такій ситуації слідчий не може відмовити представникам сторони захисту в допиті заявленої ними особи під псевдонімом, про що варто винести відповідну постанову, виконавши всі інші вимоги, передбачені щодо цього питання кримінальним процесуальним законодавством [4, с. 219–220]. Видається, що цей обов'язок слідчого має бути нормативно закріплений. Випадки участі у слідчих (розшукових) діях потерпілого, дані якого засекречені, хоча й зустрічаються значно рідше, винятком не є.

Разом із тим серед дослідників немає єдності думок щодо можливості та доцільності приховування даних про особу потерпілого.

Зокрема, І.О. Міщенкова пропонує виключити потерпілого з переліку осіб, для допиту яких можна застосовувати кодування особистих даних і присвоєння псевдоніма, оскільки це є порушенням його конституційного права «сторони» в процесі [5, с. 87–89]. Згідно з положеннями законодавства України, рішення про збереження в таємниці даних про особу учасника кримінального судочинства має бути затверджено вмотивованою постановою, яка приймається органом, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею, судом. Виникає ще одне питання. Якщо буде винесена відповідна постанова, але з певних причин начальник відповідного органу дізнання чи слідства не погоджується з винесеним рішенням, а слідча (розшукова) дія вже проведена. КПК України не розглядає ситуацію, чи буде протокол слідчої (розшукової) дії, в якій брала участь засекречена особа, визнано недійсним у зв'язку зі скасуванням згодом постанови слідчого (дізнавача) про збереження в таємниці даних про особу?

З цього питання в літературі висловлювалися різні думки. Так, А.Р. Белкін вважає, що отримані в такій ситуації докази є неприпустимими, норми кримінального процесуального законодавства мають бути доповнені відповідним положенням [6, с. 145–147]. Іншої позиції дотримуються П.В. Вдовцев і А.В. Чариков, які вважають, що в разі збереження в таємниці даних про особу та незгоди з цим начальника органу дізнання чи відповідного слідчого органу учаснику слідчих (розшукових) дій, хоча і надається більший порівняно з передбаченим

кримінальним процесуальним законодавством обсяг гарантій, формально закон не порушується. У зв'язку з цим скасування постанови слідчого (дізнавача) про збереження в таємниці даних про особу учасника кримінального процесу не може призвести до визнання неприпустимими доказами отриманих від нього відомостей [7, с. 30–32].

Погоджуючись із поглядами П.В. Вдовцева та А.В. Чарикова, ми вважаємо за необхідне внести деякі уточнення до законодавства щодо забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. Передбачений у ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві» захід безпеки передбачає не тільки вилучення анкетних даних із матеріалів кримінального провадження, але і наявність процедури присвоєння псевдоніма, однак вказаний закон, на відміну від законодавства іноземних держав, не встановлює ні порядок присвоєння особі псевдоніма, ні правила його вибору. Наприклад, у Болгарії як псевдоніми використовуються ідентифікаційні номери, в Естонії – умовні імена, в Нідерландах – букви алфавіту [8, с. 27–29]. Тлумачний словник під псевдонімом розуміє «вигадане ім'я» [9, с. 630].

Дані проведеного науковцями анкетування показали такі результати:

- 65% респондентів зазначили використання як псевдоніма вигаданих ПІБ;
- 4% респондентів вибрали варіант «Свідок (потерпілий) і випадкова цифра», наприклад Свідок 1, Потерпілий 2;
- 3% респондентів присвоювали порядковий номер і використовували поєднання «Свідок і випадкова літера», наприклад Свідок К, Потерпілий І;
- 1,5% респондентів позначили псевдонім як «ініціали, складені з випадкових букв алфавіту», наприклад Свідок Б. С. К., Потерпілий У.Т.А.;
- 26% респондентів не зустрічалися у своїй практичній діяльності з присвоєнням псевдоніма.

Незважаючи на те, що вигадане ім'я – найбільш поширена форма псевдоніма, вона все ж не забезпечує повної безпеки: зберігається нехай і малоімовірна можливість збігу зі справжніми персональними даними іншого реального громадянина. Використання як псевдоніма ідентифікаційного номера може викликати труднощі в запам'ятовуванні учасниками судового розгляду, внести плутанину і, як наслідок, спричинити помилки в процесуальних документах. У зв'язку з цим видається доцільним використовувати як псевдонім форму «статус учасника процесу плюс випадково обрана літера або цифра», наприклад, Свідок Е., Потерпілий 7.

Значна проблема реалізації розглянутого заходу безпеки пов'язана з небезпекою витоку відомостей про засекречену особу, що виникає в разі неналежного зберігання матеріалів, що містять постанову та анкетні дані учасника процесу, а також отримання доступу до них третіх осіб.

Нині відсутній єдиний підхід до оформлення та зберігання матеріалів із постановою про збереження в таємниці даних про особу учасників процесу. За даними Є.В. Біліної, яка вивчила матеріали кримінальних проваджень, в яких застосовувалася розглянутий захід безпеки, лише 4% конвертів оформляються пояснювальними написами, зміст яких загалом зводиться до такого: «постанова про збереження в таємниці даних про особу»; на інших 96% конвертів будь-

які пояснювальні написи відсутні. Паперові конверти, виготовлені з непрозорого паперу щільної текстури, з постановою всередині запечатуються, опечатуються (конверти 85% вивчених кримінальних проваджень були опечатані гербовою печаткою, а 15% – штампом слідчого підрозділу) і підписуються слідчим. У 85% кримінальних проваджень конверти були поміщені в додатковий паперовий конверт, приклеєний до внутрішньої сторони обкладинки кримінального провадження, а в 15% – вшиті в перший том кримінального провадження слідом за постановою про початок досудового розслідування і відповідним чином пронумеровані [10, с. 15–18].

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, слідчий пред'являє підозрюваному і захиснику підшиті і пронумеровані матеріали кримінального провадження, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Як показали дані опитування Є.В. Блінової, 85% слідчих на етапі ознайомлення підозрюваних із матеріалами кримінального провадження не вкладали в них конверт і зберігали його окремо в сейфі, а 7% підшивали до кримінального провадження порожній конверт, щоб уникнути можливості його незаконного розкриття. 8% респондентів уважно спостерігали за процесом ознайомлення, щоб не допустити його розкриття [10, с. 15–18].

Незважаючи на запобіжні заходи, яких дотримувалися слідчі, практиці відомі випадки, коли вміст конверта ставав відомим особам, здатним справити протиправний вплив на засекречену особу. Так, у резонансній справі, розпочатій проти підприємця Р. Кашешова, останній у процесі ознайомлення з матеріалами кримінального провадження «випадково» розкрив конверт зі справжніми даними засекреченого свідка під псевдонімом «Іванов І.І». і, не дізнавшись його, зажадав проведення між ними одночасного допиту [11].

У кримінальних процесуальних дослідженнях висловлені різні позиції з питання забезпечення збереження конверта, що містить справжні дані про засекречену особу, і його переміщення від слідчого до судді. Так, одні автори вважають, що цей конверт має зберігатися в органі, уповноваженому приймати рішення про збереження в таємниці даних про допитувану особу, і передаватися від слідчого (дознавача) особисто судді, який розглядатиме кримінальне провадження. З метою запобігання витоку інформації під час пересилання матеріалів провадження мають дотримуватися правил секретного діловодства [12, с. 18].

Інші науковці пропонують фіксувати дані про захищених осіб на спеціальних картках, які варто зберігати окремо від кримінального провадження. Право знайомитися з відомостями, занесеними до них, має належати тільки прокурору і судді, який буде розглядати цю кримінальну справу. У разі виникнення в обвинуваченого або його захисника сумнівів у реальності засекреченої особи вони мають право клопотати перед зазначеними особами про перевірку існування засекреченого свідка або потерпілого, а також про підтвердження останніми своїх показань, що містяться в протоколах допитів [13, с. 27].

Вчені висували пропозицію і про кодування захищеної особи з присвоєнням їй певного номеру. Кодування встановлюється самим слідчим, а умови і порядок кодування мають визначатися відомчою інструкцією. Розшифровка коду запису-

ється в окрему картку, що містить також особисті дані закованої особи – ПІБ, домашню адресу, телефон, рік народження тощо. Ця картка має зберігатися окремо від кримінального провадження до закінчення досудового розслідування і після його направлення до суду [14, с. 99].

Деякі науковці і практики вважають, що конверт із постановою доцільно зберігати в прокурора залежно від підслідності кримінального провадження [15, с. 89–90].

На наш погляд, конверт, що містить відомості про захищену особу, щодо якої застосовуються кримінальні процесуальні заходи безпеки, має бути виготовлений із темного непрозорого матеріалу, оскільки на практиці мали місце випадки, коли підозрювані і захисники намагалися переглянути вміст конверта за допомогою світла. Цей конверт має зберігатися в слідчого (дознавача) окремо від матеріалів кримінального провадження в сейфі і передаватися згодом особисто судді, якому доручено розглядати це провадження. Прокурор, якому передаються матеріали провадження разом з обвинувальним актом, також може ознайомитися із вмістом конверта з метою перевірки законності процедури збереження в таємниці даних про особу та посвідчення реальності засекреченого учасника процесу. При цьому сам конверт із постановою про збереження в таємниці даних про особу свідка (потерпілого) не варто підшивати до матеріалів кримінального провадження і вказувати в описі. Така вимога викликана тим, що на практиці мав місце випадок, коли після надходження кримінального провадження до суду захисник заявив клопотання про додаткове ознайомлення з матеріалами провадження та в процесі ознайомлення розкрив конверт із постановою, внаслідок чого справжні відомості про захищену особу стали відомі стороні захисту. Така ситуація може статися в разі заміни захисника в процесі судового розгляду, якому, згідно з КПК України, забезпечується можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження.

Література:

1. Мешков В.М. Процесуальні та криміналістичні аспекти забезпечення безпеки свідка, дані про особу якого в матеріалах кримінальної справи засекречено. *Бібліотека криміналіста*. 2012. № 2 (3). С. 130–138.
2. Підняти завісу таємниці: як засекречують учасників кримінального процесу. URL: <https://pravo.ru/story/202810> (дата звернення 10.09.2021).
3. Соколов А.Б., Табаков С.А. Допит свідка під псевдонімом: коли проводити і як підготуватися. *Кримінальний процес*. 2019. № 2. С. 62–69.
4. Баєв М.О., Баєв О.Я. Про вдосконалення правового механізму провадження слідчих дій за участю особи під псевдонімом. *Вісник Воронежського державного університету*. Серія: Право. 2017. № 2. С. 212–220.
5. Мищенко І.А. Защита свидетелей и потерпевших в российском уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2008. 194 с.
6. Белкін А.Р. Протокол слідчої дії: форма та зміст. *Публічне та приватне право*. 2015. № 1. С. 143–149.
7. Вдовцев П.В., Чаріков А.В. Про деякі проблеми застосування КПК. *Слідчий*. 2018. № 11. С. 30–32.
8. Брусніцин Л. Допит під псевдонімом. *Законність*. 2003. № 1. С. 27–29.
9. Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 12.10.2021).

10. Блінова О.В. Збереження в таємниці даних про особу: зарубіжний досвід. *Міжнародне кримінальне право і міжнародна юстиція*. 2017. № 3. С. 15–18.
11. Брусніцин Л. Псевдоніми в кримінальному процесі. *Законність*. 2005. № 1. С. 23–25.
12. Евстратенко Е.В. Защита свидетелей и потерпевших в уголовном процессе России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Челябинськ, 2004. 24 с.
13. Тихонов А.К. О процессуальной безопасности свидетеля и потерпевшего. *Советская юстиция*. 1993. № 20. С. 26–27.
14. Марченко С.Л. Обеспечение безопасности участников уголовного процесса : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1994. 182 с.
15. Новикова М.В. Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства как гарантия осуществления правосудия в современных условиях : дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. 234 с.

Borodiy I. Procedural aspect of participation of persons subject to security measures at the pre-trial investigation stage

Summary. The article discloses the peculiarities of the procedural aspect of the participation of classified persons in criminal proceedings, analyzes the state of modern criminal procedural legislation on this issue and makes appropriate proposals on existing shortcomings. It is stated that criminal procedural legislation provides the investigator (interrogator) with the opportunity to keep secret data on the identity of the victim or witness during any investigative (search) actions that provide for their participation. Most often, the investigator makes the decision to hide the personal data before the interrogation, since it is during its conduct that witnesses and victims receive a significant part

of the information about the criminal offense. It is emphasized that despite the fact that a fictional name is the most common form of a pseudonym, it still does not provide complete security: albeit unlikely, the possibility of coinciding with the real personal data of another real citizen remains. The use of the alias of the identification number can cause difficulties in memorizing the participants in the trial, introduce confusion and, as a result, lead to errors in the procedural documents. It is indicated that a significant problem with the implementation of the security measure under consideration is associated with the risk of leakage of information about a classified person arising from the improper storage of materials containing the decision and personal data of a participant in the process, as well as access to them by third parties. It is noted that at present there is no unified approach to the registration and storage of materials with a decision on the secrecy of data on the identity of the participants in the process. The position of scientists regarding the fixation of data on protected persons on special cards, which should be kept separately from criminal proceedings, was supported. The right to know the information entered in them should belong only to the prosecutor and the judge who will consider this criminal case. If the accused or his defence counsel has doubts about the reality of the classified person, they have the right to request the persons concerned to verify the existence of the classified witness or victim, as well as to confirm by the latter their statements contained in the interrogation records. It was concluded that the envelope containing information about the protected person should be made of dark opaque material, since in practice there were cases when suspects and defenders tried to review the contents of the envelope in the world.

Key words: criminal proceedings, security measures, witnesses, classified persons.